

298) ve daha farklı görüşlerin ortaya çıkmasını engellemiştir. Bunda, onun fetvalarıyla ilgili delillerin nakledilmemiş olmasının önemli bir payı olsa gerektir. Fetvaları daha sonra çeşitli mezhepler tarafından kısmen benimsenerek sürdürülmüş olsa da katlin ispatı için zinada olduğu gibi dört erkek şahidin gerekli olduğunu söylemesi gibi kabul görmeyen görüşleri de nakledilmektedir (M. Revvâs Kal'acî, I, 21-22; Ömer Abdülazîz el-Cuğbeyr, s. 143-144).

Hasan-ı Basrî'den nakledilen fetvaların, Kadî Muhammed b. Müferric tarafından *Fıkhü'l-Hasan el-Basrî* adı altında yedi cilt halinde bir araya getirildiği rivayet edilmekteyse de (Zehebî, XVI, 392; İbn Kayyim el-Cevziyye, I, 26) bu esere henüz rastlanmamıştır. Günümüzde ise fetvaları Muhammed Revvâs Kal'acî tarafından *Mevsû'atü fıkhi'l-Hasan el-Basrî* adıyla derlenip yayımlanmıştır (I-II, Beyrut 1989). Onun fıkıh anlayışı ve tesiri müstakil bir çalışmada incelenmiş (İbrâhim Ebû Sâlim, *el-Hasan el-Basrî ve eşeruhü fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Kahire 1980), ayrıca hakkında yapılan araştırmalarda fıkhi yönü de bazı örneklerle ele alınmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 156-178; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, III, 125-192; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kitâb'ul-kulûb*, Kahire 1310, I, 146, 149, 152, 153; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 131-161; Se-rahsî, *el-Uşûl*, I, 10; a.mlf., *el-Mebsût*, I, 8, 9, 18; II, 49, 197; III, 49; Pezdevî, *Kenzü'l-vuşûl* (Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* içinde), Beyrut 1414/1994, I, 46-48; Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 241; Abdülkadir-i Geylânî, *el-Günye li-tâlibi tarîki'l-hak*, Kahire 1331, II, 76; İbnü'l-Cevzî, *el-Hasan el-Basrî*, Kahire 1350/1931, s. 18, 19, 21, 23-25, 27, 28, 30-32; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (nşr. Abdüllah b. Abdülmuhsin el-Türkî - Abdülfettâh M. el-Hulvî), I-II, Kahire 1992; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 563-588; XVI, 392; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, I, 26; L. Massignon, *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane*, Paris 1968, s. 179-190; Etem Levent, *Hasan-ı Basrî ve Tefsîr İlmindaki Yeri* (doktora tezi, 1978, AÜ İlahiyat Fakültesi), s. 160-169; Osman Erkmen, *Büyük Velî Hasan-ı Basrî Hazretleri ve Hikmetli Sözleri*, Ankara 1978, s. 121-135; Muslih Seyyid Beyyûmî, *el-Hasan el-Basrî*, Kahire 1984, s. 291-310; M. Revvâs Kal'acî, *Mevsû'atü fıkhi'l-Hasan el-Basrî*, I-II, Beyrut 1989; Ömer Abdülazîz el-Cuğbeyr, *el-Hasan el-Basrî ve hadîşühü'l-mürsel*, Amman 1412/1992, s. 124-145; Mustafa Said el-Hin, *el-Hasan b. Yesâr el-Basrî*, Beyrut 1995, s. 213-294; Hans H. Schaeder, "Hasan el-Basrî. Studien zur Frühgeschichte des Islam", *Isl.*, XIV (1925), s. 1-75; Helmut Ritter, "Studien zur Geschichte der islamischen Frömmigkeit", a.e., XXI (1933), s. 1-83.

Akaide Dair Görüşleri. İtikadî mezheplerin ortaya çıkmaya başladığı bir dönemde, bu tür tartışmaların çokça yapıldığı Basra'da ilmi faaliyetlerini sürdüren Hasan-ı Basrî'nin akaid görüşleri hakkında kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Sünnîler'e ait bazı kaynaklara göre Hasan-ı Basrî "Ehl-i sünnet" tabirini ilk defa kullanan âlimdir ve Ehl-i sünnet'in ilk kelâmcılarından. Her ne kadar öğrencileri Mu'tezile mezhebini kurmuş ve başlangıçta Hasan-ı Basrî kader konusunda onlarla benzer görüşleri paylaşmışsa da daha sonra ilk kanaatinden vazgeçerek çoğunluğun mezhebine tâbi olmuştur. Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'e Kaderiyye'yi yeren bir risâle yazması ve her türlü bid'atı reddettiği bid'atçılarla bir arada bulunmayı bile hoş görmemesi bunu göstermektedir (Dârimî, "Muḳaddime", 23; İbnü'l-Cevzî, s. 32). Kâ'bî, Kâdî Abdülcebâr, İbnü'l-Murtazâ gibi Mu'tezile mensupları ile İbn Kuteybe gibi Sünnî âlimler, Hasan-ı Basrî'yi kelâmcılar grubu içinde Mu'tezile'ye öncülük eden kişiler arasında zikrederler (*Fazlû'l-İ'tizâl*, s. 235; *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, s. 100; *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 18; *Te'vilü muḫtelifi'l-hadîs*, s. 85). Kaynaklara göre Vâsıl b. Atâ, Amr b. Ubeyd, Gaylân ed-Dimaşki gibi Mu'tezilî âlimlerin Hasan-ı Basrî'nin meclisinde yetişmesi ve Abdülmelik b. Mervân'a yazdığı risâlede kader konusuna Mu'tezile'ye ait olarak bilinen bir açıklama getirmesi onun bu mezhebin öncüleri arasında bulunduğunu göstermektedir. Hasan-ı Basrî'nin itikadî mezhebine dair ileri sürülen bu görüşlerden ikincisinin daha isabetli olması kuvvetle muhtemeldir. Zira erken devir âlimlerinden İbn Kuteybe gibi bir Sünnî otoritenin kendisine sahip çıkmaması ve onu Sünnîler'e muhalif grup içinde zikretmesi bunun bir delilidir. Hasan-ı Basrî'ye izâfe edilen görüşlerle naslara bakışının yanı sıra ona nisbet edilen Haseniyye adlı bir fırkanın Mu'tezile'nin kolları arasında gösterilmesi de bunu teyit etmektedir. İbn Kuteybe'nin naklettiğine göre Hasan-ı Basrî güneş ve ayın cennetne atılacağına dair bir rivayetin Hz. Peygamber'e atfedildiğini duyunca günahlarının ne olduğunu sorarak bu hadisi metin açısından tenkide tâbi tutmuştur (*Te'vilü muḫtelifi'l-hadîs*, s. 100-101). Bununla birlikte bazı konularda Mu'tezile'den çok Ehl-i sünnet'in görüşlerini paylaşmıştır. Hasan-ı Basrî'nin itikadî görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür:

1. Bilgi. Naslar insanları akıl yürütme-ye davet ettiğinden bunu gerçekleştir-

mek ve tefekkür sonunda üretilen bilgiye itibar edip ona göre yaşamak dinî bir yükümlülüktür. Zira tefekkür insana iyilik ve kötülüklerini bir ayna gibi gösterir. Kişinin değeri tefekkür etmesine bağlı olarak ölçülür (Câhiz, III, 119; İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-aḥbâr*, I, 281).

2. Ulûhiyyet. Allah Teâlâ benzeri bulunmayan kemal sıfatlarıyla nitelenmelidir. Allah kâinatı yarattıktan sonra arşa istivâ etmiştir ve yaratıklarından O'na en yakın olan İsrâfil'dir. Cenâb-ı Hak âhirette müminlerce görülecektir. Eğer Allah'a ibadet edenler âhirette O'nu göremeyceklerini bilselerdi dünyada üzüntüden yok olurlardı. Hz. Peygamber'in O'nu dünyada görmesi âhirette görülebileceğine delâlet eder; naslarda da güzel yüzlerin Allah'a bakacağına işaret edilmiştir (Dârimî, *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*, s. 30; Taberî, XXIX, 120; Nevevî, III, 4, 6; İbn Teymiyye, VI, 73; İbn Kayyim, s. 162-163).

3. Kader. Hasan-ı Basrî'ye nisbet edilen itikadî görüşler içinde en çok tartışılanı kader meselesidir. Bütün Mu'tezile kaynakları ile bazı Sünnî müelliflere göre Emevî idaresinin, siyasî iktidarını ve icraatlarını meşrulaştırmak için cebir görüşüne dayanan kaderci bir anlayışı yarmaya çalışmasına karşı Hasan-ı Basrî, öğrencileriyle birlikte mücadele verip kullara ait ihtiyarî fiillerin ilâhî takdirin zorlayıcı tesiri altında gerçekleşmediğini savunmuştur. Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân, Hasan-ı Basrî'ye bir mektup yazarak Selef'in cebre uygun olan anlayışına aykırı görüşler ileri sürdüğüne dair haberler aldığını belirtmiş ve kendisinden bu konuya açıklık getirmesini istemiş, o da kulların fiilleriyle kadere dair görüşlerini ihtiva eden risâlesini yazıp göndermiştir. Bu risâleye göre Hasan-ı Basrî, ilâhî buyruklara ve Resûl-i Ekrem'in sünnetine uyan Selef âlimlerinin hakkı örtbas etmediklerini, sadece Allah'ın bu konuda yaratıklarına karşı getirdiği delilleri kullandıklarını söyledikten sonra onların kanaatini şöyle açıklamıştır: Allah, kendisine kulluk etmeleri için yarattığı insanların bu görevlerini yerine getirmelerine herhangi bir şekilde engel olmaz; zira O kullarına zulmetmez. Bütün Selef âlimleri bu konuda ittifak etmişlerdir. Hasan-ı Basrî, Selef'in bu inancına aykırı olarak ortaya çıkan cebir telakkisini eleştirmek ve Selef inancını savunmak için kendi fikirlerini beyan etmiştir. Buna göre inkâr ilâhî kazâ ve kaderin bir sonucu değildir, aksi halde Allah'ın inkâr edenlerden de razı olması gerekirdi; halbuki

âyetlerde ilâhî takdirin insanları inkâr ve isyana değil hidayete sevkettiği bildirilmiştir (ez-Zümer 39/7; el-A'lâ 87/3). Allah kullarına ilâhî emirlere uymalarını mümkün kılacak irade ve güç vermiş, onları fiillerinde icbar altında bırakmamıştır. Kulun belli fiilleri gerçekleştirecek irade ve güçten yoksun bırakıldıktan sonra sorumlu tutulması, kör olarak yaratılan bir kimsenin görme eylemini gerçekleştirmekle yükümlü tutulmasına benzer. Allah kullarını böyle bir muameleye tâbi tutmaktan münezzehtir. Ayrıca kul fiillerini ilâhî takdirin sevkiyle gerçekleştirmiş olsaydı itaat edeni övmek ve âsiyi yermek anlamsız kalır, dua etmenin veya başarılı olmak için herhangi bir eyleme geçmenin tesiri umulmazdı. Esasen din işlerinde cebir görüşünü benimseyen kişinin dünya işlerinde kaderci bir davranış sergilememesi de onun, fiilini işlerken kendi gücünü kullandığını ve gerçek inancının bu olduğunu gösterir. Allah'ın vuku bulacak olayları önceden bilmesi insanları belli fiilleri işlemeye sevketmez. Kazâ ve kaderle ilgili nasların dikkatli bir şekilde incelenmesi halinde bunların kulların belli fiilleri kendi iradeleriyle yaptıklarından dolayı cezalandırılacaklarını beyan ettiği görülür. Cebir görüşünü savunanların Hz. Peygamber'e atfettikleri rivayetlerin ise gerçek olması mümkün değildir. Sonuç olarak günah işleyip bunu kazâ ve kadere bağlamak Kur'an'a aykırı bir inanç olup Allah'a yapılmış bir iftiradır (Risâle fi'l-kader, s. 215-223).

İbn Sa'd, Mu'tezile'nin, kader konusunda Hasan-ı Basrî'nin görüşüne uyduğuna ve aynı görüşü paylaştığına dair iddiasını asılsız kabul eder. Zira ona göre Hasan-ı Basrî kaderi inkâr etmemiş, aksine yaratıkların Allah tarafından ne için yaratılmışsa o şekilde yaşadığını ve kader planı dışına çıkmadığını, buna bağlı olarak hiç kimsenin rızkını, ömrünü ve rengini değiştiremeyeceğini söylemiştir (Tabakât, VII, 175). Şehristânî de Hasan-ı Basrî'nin hayrı ve şerriyle birlikte kadere inandığını ve bu konuda Selefe aykırı davranmadığını kanaatindedir. Ona göre Abdülmelik b. Mervân'a yazılan kader risâlesi Hasan-ı Basrî'ye değil muhtemelen Vâsıl b. Atâ'ya aittir (el-Milel, I, 47). Ancak Şehristânî'nin bu risâleyi Vâsıl b. Atâ'ya nisbet etmesi doğru değildir. Zira Vâsıl b. Atâ 80 (699) yılında doğmuş, Abdülmelik b. Mervân 86'da (705) vefat etmiştir. Zehebî, Hasan-ı Basrî'nin önce kader konusunda Mu'tezile'ye uygun ifadeler kullandığını, daha sonra tenkit edilince bu görüşlerin-

den vazgeçtiğini belirterek kaderi kabul ettiğine ilişkin rivayetleri nakletmiş ve onun kaderi inkâr edeni kâfir saydığını söylemiştir (A'lâmü'n-nübelâ, IV, 579-583; a.m.f., Mizânü'l-îtidâl, I, 527). Taşköprizâde de Zehebî'nin bu kanaatine iştirak etmiştir. Hasan-ı Basrî'nin tefsirle ilgili görüşlerini derleyen Muhammed Abdürrahîm'in eserinde yer alan rivayetlere göre Hasan-ı Basrî kaderi benimsemiş ve her şeyin ilâhî takdire uygun olarak vuku bulduğuna inanmıştır (et-Tefsîr, II, 337-338). Hakkında araştırmalar yapan çağdaş yazarlardan Muslih Seyyid Beyyûmî, Hasan-ı Basrî'nin kader konusunda Mu'tezile ile aynı görüşleri paylaşmadığını, fakat kaderin işlenen günahlar için bir mazeret olarak ileri sürülemeyeceğini vurguladığını, bunun da Ehl-i sünnet telakkisiyle bağdaştığını belirtmiştir (el-Hasanü'l-Basrî, s. 318-333).

4. Nübüvvet. Allah bilgisiz kimselerden (ehl-i bâdiye), cinlerden ve kadınlardan peygamber göndermemiştir (et-Tefsîr, II, 48). Resûl-i Ekrem'e indirilen Kur'an, insan topluluklarının dünya hayatını düzenleyen hükümler koymuştur. Bunları fiilen uygulayan Resûl-i Ekrem de insanlara örnek olarak gösterilmiş ve onun izinden gidilmesi emredilmiştir. Peygamber'in isrâ ve mi'râci bedenlen değil ruhen gerçekleştirmiştir (İbnü'l-Cevzî, s. 50; İbn Ebû'l-İz, s. 186). İbn Kayyim'e göre Hasan-ı Basrî bununla isrâ olayının rüyada vuku bulduğunu kastetmemiş, aksine Resûlullah'ın rüya dışı ruhî bir yolculuk yaptığını anlatmak istemiştir (Zâdû'l-me'âd, III, 40-41).

5. Âhiret. Kıyametin kopmasından önce Hz. İsa canlı olarak bulunduğu gökten inecek ve herkes ona iman edecektir (et-Tefsîr, I, 215-216, 305-306). Âhirette hesaba çekilmeye esas teşkil etmek üzere insanların amelleri biri sağda, diğeri sol tarafta olmak üzere iki melek tarafından yazılır. Dünyada bütün yaratıkları kapsayan ilâhî rahmet âhirette sadece müttakilere tahsis edilecektir. Cehennemde kimin nerede bulunacağı ilgili yerlerde yazılmıştır. Kalbinde iman bulunduğu halde cehenneme girecek olan kimseler ilâhî şefaât sayesinde oradan çıkacaktır. Ergenlik çağına girmeden ölen kâfir çocukları cehenneme girmeyecektir (Kâdî Abdülcebbar, s. 196; İbnü'l-Cevzî, s. 60, 61, 66-67). Müslüman toplum içinde yaşayan bir kimsenin ölümü halinde kâfir olduğuna şahadette bulunmak câiz değildir (İbn Ebû'l-İz, s. 472).

6. İman-Günah. Gerçek iman kişiyi ilâhî buyruklara itaat etmeye sevkeden iman-

dır. Amelsiz imanın bir değeri yoktur. Bu sebeple iman artar ve eksilir. Kişi "inşallah müminim" demelidir (Câhiz, III, 119, 120, 128; Nevevî, I, 146). İlâhî gazabı, lânet ve azabı celbedeceği naslarda bildirilen her günah büyük olup bu günahlar şunlardır: Allah'a ortak koşmak, ebeveyne itaatsizlikte bulunmak, bir mümini öldürmek, iffetli kadına iftira etmek, zina etmek, yetimin malını yemek, yalan söylemek, para karşılığında yeminden veya verilen sözden dönmek. Savaştan kaçmak ise büyük günah değildir; zira bununla ilgili âyet Bedir Savaşı'na katılmayanlarla sınırlıdır. Büyük günah işleyen münafıktır (Nevevî, II, 47, 85, 88; Bağdâdî, el-Fark, s. 118; İbn Hazm, III, 273). Ancak buradaki "münafık" kelimesini şer'î mânada değil sözlük anlamında değerlendirmek gerektiğini ileri sürenler olduğu gibi (Muhlis Seyyid Beyyûmî, s. 337-338) Hasan-ı Basrî'nin büyük günah işleyen mümin kabul ettiğini nakledenler de vardır (Sâbûnî, s. 80).

7. Siyaset. Can ve mal güvenliğini sağlayacak, müslümanlar arasında adaleti tesis edip zulüm ve haksızlığa engel olacak bir devlet başkanına ihtiyaç vardır. İslâm dini devlet başkanına yargı, maliye, cuma namazını kıldırma ve cihad işlerini yürütme görevini yüklemiştir. Başka bir çare bulunmadığı ve zafere ulaşma ihtimali belirlediği takdirde emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkeri yerine getirmek için silâhlı mücadeleye başvurmak farzdır. Eğer mağlûp duruma düşmek ve zaafa uğramak ihtimali kuvvetli ise savaştan kaçınmak gerekir. Ayrıca birliği korumak için fitneden uzak durmalı ve devlete isyan etmemeli, devlet ricâlinde gelen musibetlere sabredip Allah'ın hayırlı bir kapı açmasını beklemelidir. İçtimâî ve siyasî olayların düzelmesi için öncelikle fertlerin tövbe-kâr olup gerçek Müslümanlığı yaşamaları gerekir (İbn Sa'd, VII, 142, 164-165, 172, 176; İbn Kuteybe, Te'vîlû muhtelifi'l-hadîs, s. 155; a.m.f., 'Uyûnû'l-aḥbâr, I, 2; İbn Hazm, V, 20-21).

Zühd ve takvâyı dış görünüşte ve kıyafette değil tefekkürde, Hz. Peygamber'in sınırlarını çizdiği hayat tarzında, ihtiyaç sahiplerine yardım etmekte gören (Câhiz, III, 134; İbnü'l-Cevzî, s. 16, 32, 44) ve Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin verdiği sûffilerin önderlerine ait listede (Uşûlû'd-dîn, s. 315) yer almadığı halde tasavvuf kaynaklarında bir sûfî olarak gösterilen Hasan-ı Basrî'nin daha çok kelâmcılar grubu içinde bulunduğunu söylemek müm-

kündür. İtikadî mezheplerin ortaya çıkmaya başladığı bir dönemin önemli şahsiyetleri arasında yer alan Hasan-ı Basrî'nin, öğrencileri varisiyle hem Ehl-i sünnet'e hem de Mu'tezile'ye öncülük yaptığı, zühd ve takvâya çağırması sebebiyle de tasavvufî hareketlerin doğuşuna zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. Özellikle kader ve nüzûl-i İshâ konularında, zühd ve takvâ ile ilgili hususlarda, Hasan-ı Basrî'ye asıl görüşlerini tam anlamıyla belirlemeyi zorlaştıracak derecede farklı görüşlerin nisbet edilmesi dikkat çekicidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan el-Basrî, *et-Tefsîr* (nşr. M. Abdürrahîm), Kahire, ts. (Dârü'l-Hadîs), I, 92, 106, 123, 131, 207, 215-216, 252, 272-273, 305, 306; II, 21-22, 48, 251, 275, 337-338; a.mlf., *Risâle fi'l-kader* (Faẓlû'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 215-223; Dârimî, "Muḳaddime", 23; İbn Sa'd, *et-Ṭabakât*, VII, 142, 157, 162, 164-165, 167, 172, 175, 176; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Beyrut, ts. (Dâru lhyâi't-türâsî'l-Arabî), III, 119, 120, 128, 134; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 441; a.mlf., *Te'vîlû muḫtelifi'l-ḥadîş* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Kahire 1386/1966, s. 85, 100-101, 155; a.mlf., *Uyûnû'l-aḥbâr*, I, 2, 281; II, 13, 132-133; III, 175; Dârimî, *er-Red 'ale'l-Cehmiyye* (nşr. Bedr b. Abdullâh el-Bedr), Küveyt 1416/1995, s. 30; Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, XXIX, 120; Kâ'bî, *Zikrû'l-Mu'tezile* (Faẓlû'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 65, 67, 68, 69, 83, 86-87; Kâdî Abdülcebbâr, *Ṭabakâtü'l-Mu'tezile* (a.e. içinde), s. 142, 162, 196, 215-235, 339, 345; a.mlf., *Müteşâbihü'l-kur'ân* (nşr. Adnân M. Zerzûr), Kahire 1969, s. 100, 597; Bağdâdî, *el-Farḳ* (Abdülhamîd), s. 20-21, 118; a.mlf., *Uşûlû'd-dîn*, s. 307, 315; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeyre), III, 7, 273; IV, 108-109; V, 20-21; Şehristânî, *el-Milel* (Kılânî), I, 30, 47, 48; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 80; İbnü'l-Cevzî, *el-Hasan el-Basrî*, Kahire 1350/1931, s. 14, 15, 16, 32, 44, 50, 57, 60, 61, 66-67; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 579-586; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 527; Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 146, 153; II, 47, 85, 88; III, 4, 6; İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzî'l-aḳl ve'n-naḳl* (nşr. M. Reşâd Sâlim), [Riyad] 1400/1980, VI, 73; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İctimâ'u'l-cüyûşî'l-İslâmiyye*, Beyrut 1404/1984, s. 162-163; a.mlf., *Zâdû'l-me'âd*, III, 40-41; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 270; *Şerhu'l-Aḳidetü't-Tahâviyye*, s. 186, 472, 473; İbnü'l-Murtazâ, *Ṭabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 18, 21, 24, 41, 121, 136-137; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 164, 165; Ebû Azbe, *er-Ravzatü'l-behiyye* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, s. 11; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, İskenderiye 1966, I, 169; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 142, 170; Muslih Seyyid Beyyûmî, *el-Hasan el-Basrî*, Kahire 1404/1984, s. 222-227, 310-334, 337-338; Mustafa Saïd el-Hin, *el-Hasan b. Yesâr el-Basrî*, Dimaşk 1416/1995, s. 40, 44, 69, 111, 123, 133; H. Ritter, "Hasan Basrî", *İA*, V/1, s. 315.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

HASAN el-BENNÂ

(حسن البنا)

Hasan Ahmed
Abdurrahmân el-Bennâ
(1906-1949)

İhvân-ı Müslimîn
teşkilâtının kurucusu
Mısırlı fikir ve mücadele adamı.

14 Ekim 1906 tarihinde Mısır'ın Buhayre vilâyetine bağlı Mahmûdiye kasa-basında doğdu. Babası, *el-Fetḫu'r-rab-bânî li-tertibî Mûsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî* adlı eserin müellifi olan ve geçimini saatçilikle sağladığı için Sââtî lakabıyla tanınan Ahmed b. Abdurrahman el-Bennâ'dır. İlk öğrenimini babasından gören Hasan, sekiz yaşında Mahmûdiye'deki klasik eğitim veren Medresetü'r-reşâdî'd-dîniyye'ye girdi. Burada Kur'an-ı Kerim'in bir kısmını ezberleyip nahiv ve biraz da Arap edebiyatı okudu. Medresenin yöneticisi Şeyh Muhammed Zehrân'ın onun üzerinde derin izler bıraktığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu zatın ayrılmasından sonra modern eğitim veren el-Medresetü'l-i'dâdiyye'ye kaydoldu; bir yandan da hıfzını tamamlamaya çalıştı. Mısır yönetiminin idâdîleri kapatması üzerine Buhayre'nin merkezi Demenhûr'daki ilköğretmen okuluna geçti. Bu arada, henüz idâdîde iken girdiği Cem'iyetü'l-ahlâkî'l-edebîyye ve Cem'iyetü men'î'l-muharremât gibi kurullarda görev aldı ve mânevî yapısında derin etkiler bırakan Hassâfiyye tarikatı şeyhi Abdülvehhâb el-Hassâfi'ye intisap etti. Böylece sünneti esas alan dinamik bir davet anlayışına sahip mutasavvıflarla ilişkilerini derinleştirdi; daha sonra da Mahmûdiye'de Cem'iyetü'l-Hassâfiyye el-Hayriyye ile eş-Şubbânü'l-müslimîn'in kurulmasına ön ayak oldu.

Demenhûr'daki ilköğretim okulunu bitirdikten sonra Kahire'ye giden Hasan el-Bennâ, Mayıs 1927'de "Küçük Ezher" de denilen Dârü'lulûm'a kaydoldu. Öğrenciliği sırasında bir yandan dersleri ve diğer ilmi faaliyetleriyle kendisini yetiştirmeye çalışırken bir yandan da ailesiyle birlikte Kahire'ye göçen babasına saat tamirciliğinde yardım etti. Bu sıralarda İngiliz emperyalizminin Mısır'ı maddî-mânevî bakımdan çöküntüye uğrattığını gö-rerek bu durum karşısında bir şeyler yapmak için dönemin tanınmış âlimleriyle temasa geçti ve ısrarlı çabalarının sonucunda Ezher şeyhlerinden Muhammed Sa'd ile, aralarında Yûsuf ed-Decvî, Ab-

dülazîz Çâvîş ve Muhammed Reşîd Rızâ'nın da bulunduğu birçok âlimi bir araya getirmeyi başardı. Dârü'lulûm'daki öğrenciliği boyunca faaliyetlerini sürdürdü ve bu arada camilerde, kahvehanelerde toplantılar düzenleyerek bazı âlimlerin bu-ralarda konferans vermesini sağladı; kendisi de çok sayıda konuşma yaptı. Mezun olduktan sonra tahsil için yurt dışına gitmeyi planladiysa da bu uygulamanın kaldırılması sebebiyle öğretmenlik yapmaya karar verdi; ancak beklediğinin aksine Kahire'ye değil İsmâiliye'ye tayin edildi. Mahmûdiye ve Demenhûr'dan sonra Kahire'de geçirdiği yıllar, Hasan el-Bennâ'ya Mısır toplumunun ve İslâm dünyasının içine düştüğü durum hususunda belli bir hükme varma imkânı kazandırmıştır.

Hasan el-Bennâ İsmâiliye'de de davet çabalarından vazgeçmedi; bir yıl boyunca yine camilerde, kahvehanelerde konuşmalar yaptı ve çok sayıda insanın etrafına toplanmasını sağladı. Nihayet Mart 1928'de evinde buluşan bir grup insanla İslâm davası için yaşamaya ve ölmeye yemin ederek İhvân-ı Müslimîn teşkilâtının temellerini attı. 1933 yılına kadar İsmâiliye'de sürdürülen İslâm daveti çalışmaları âlimler, tarikat şeyhleri ve bazı cemiyetler başta olmak üzere halkın çeşitli kesimlerine ulaştırıldı. Bu altı yıllık dönem, İhvân-ı Müslimîn hareketinin gelecekte aşacağı merhaleler bakımından çok etkili olmuş ve bu arada Kahire'de faaliyet gösteren Cem'iyetü't-tehzîbî'l-İslâmî adlı bir gençlik teşkilâtı da fikir ve çalışmalarından etkilendiği İhvân-ı Müslimîn'e katılmıştır.

1933 yılında Kahire'yi ziyaret eden Hasan el-Bennâ İhvân-ı Müslimîn'le ilgili büyük gelişmelere tanık oldu ve sonuçta teşkilâtın genel merkezi Kahire'ye taşındı. Böylece İsmâiliye'de evlendiği eşi ve çocuklarıyla Kahire'ye dönen Hasan el-Bennâ, burada yine öğretmenliğin yanı-

Hasan
el-Bennâ